

SUMMARY

BARON ZHIGMOND PERENI: POLITICAL AND SOCIAL ACTIVIST

R. Poladi (Uzhhorod)

This article covers Zh. Pereni's political activities and career. As a successful politician, he played an important role in the Hungarian Revolution of 1848-1849 and eventually became one of its victims. He distinguished himself as a person who kept pace with time. As a personality the Hungarian baron always had a clear, reasonable and sustainable position, was guided by moral principles.

Keywords: Zhigmond Pereni, comitates, politics, government, revolution, overthrow, Hungary.

УДК 726:27-523.42 (477.87) «18»

ОСОБЛИВОСТІ САКРАЛЬНОЇ АРХІТЕКТУРИ ЗАКАРПАТТЯ КІНЦЯ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ

Горнецкі В. В. (Виноградів)

У статті автор досліджує основні передумови, що впливали на створення сакральної архітектури Закарпаття під владою Австро-Угорщини, стилеві віяння цього періоду та вплив державно-церковних відносин на духовне життя краю. Мета даного дослідження полягає у визначенні основних тенденцій та закономірностей розбудови сакральної архітектури через огляд найзнаковіших релігійних споруд, створених у цей період. Збудовані в цей період храми, незважаючи на конфесію, якій вони належали, стали культурним надбанням регіону, пам'ятками архітектури, унікальними як за зовнішнім виглядом, так і за своїм наповненням.

Ключові слова: релігія, храми, сакральна архітектура, стилі, конфесії.

Кінець ХІХ - початок ХХ століть став періодом великих трансформацій. Зміни відбувалися в економіці, промисловості, соціальній сфері, особливо в освіті та релігії, як важливих складових життя людства. Численні праці присвячено дослідженню цього періоду, проте й досі залишається не розкритою тема сакральної архітектури, що створювалася на межі століть у Закарпатті.

Духовну сферу досліджували у своїх працях Ю. Данилець і Т. Висіцька, містобудівні здобутки описав Й. Кобаль у праці «Ужгород відомий і невідомий». Проте недостатньо показано сакральну архітектуру, новинки й тогочасні будівничі віяння у найбільших населених пунктах Закарпаття за часів Австро-Угорщини. Мета даної праці полягає у визначенні основних тенденцій та закономірностей розбудови сакральної архітектури через огляд найзнаковіших релігійних споруд, створених у цей період.

За Законом № 20 від 1848 р., виданим на виконання дебреценських реформ, були скасовані привілеї католицької церкви і встановлено повну рівноправність релігій. Згідно з цим Законом кожна з них повинна була виробити свій автономний устрій. А 1867 р. міністр освіти Йосип Етвеш визнав права католиків на церковну автономію [4, с. 65].

Ще 1855 р. імператор Франц-Йосип і Папа

Пій V підписали конкордат (угоду), що містив 36 статей і ряд секретних додатків, які врегульовували відносини церкви і держави. Католицизм було визнано державною релігією. Церквам надавалося право придбання і володіння майном, чимало привілеїв. Світська влада могла переслідувати духовенство за порушення цивільних і кримінальних законів, але за умови попереднього повідомлення єпископа. Але 1868 р. стараннями представників інших віросповідань конкордат фактично втратив силу [1, с. 64].

На початку ХХ ст. на Закарпатті склався ряд причин, що викликали перехід значної частини населення у православ'я. Серед них можна виділити такі: важке соціально-економічне становище, безпосередній зв'язок із вірниками в Америці; латинізація греко-католицького обряду і церкви, відособленість духовенства від народу; вплив християнських центрів, зокрема Афону, на духовне життя населення у Північно-Східній Угорщині [2, с. 43].

Перша світова війна призвела до занепаду промисловості і сільського господарства Закарпаття, викликала масове зубожіння його населення. Значно посилювався і національний гніт. 1916 р. офіційні власті заборонили вживати кирилицю, натомість було введено латинський шрифт. Намагаючись знищити залишки православ'я на Закарпатті,

угорська влада проводила масові арешти православних священиків, більшість із яких було інтерновано (відправлено в заслання) у глибинні райони Угорщини. Українське населення Закарпаття почало офіційно іменувати «греко-католицькими угорцями» [8, с. 189].

Закон XLIV «Про рівноправність націй» надавав широкі можливості для користування мовами меншин, які проживали на території Австро-Угорщини в адміністративних установах, школах та релігійних закладах [10, с. 69]. Проте з кожним роком місцеве населення зазнавало все більших утисків, і кожен наступний закон, виданий імперським урядом, значно обмежував його у правах, зокрема в релігійній сфері.

1880 р. на заселених русинами територіях Угорщини проживало 80 тис. євреїв. Станом на 1910 р. найбільша їх кількість мешкала в комітатах Мараморш – 33.000, Унг – 17.600, Угоча – 11.800. На цих територіях, як і в Центральній та Східній Європі, проживали переважно євреї-ашкенази (так називали євреїв - вихідців з Європи), які розмовляли їдиш [7, с. 3].

Технічний прогрес не зміг відсунути духовні

потреби місцевого населення на другий план. Це був період активної розбудови нових храмів, реконструкції та вдосконалення давніх, відповідно до архітектурних нововведень і моди. Докладалося максимум зусиль і знань для створення справді унікальних будівель. Тому ужгородська синагога та греко-католицький кафедральний собор зараз є своєрідними архітектурними родзинками міста Ужгорода. Зазначені чинники сприяли й тому, що 1912 р. в Ужгороді було збудовано першу п'ятиповерхову будівлю – василіанський монастир [11, с. 10].

Закарпатська єврейська громада активно проводила розбудову своїх освітніх закладів релігійного спрямування, майже кожне місто на карті тогочасного Закарпаття мало свою талмуд-школу, а також синагогу, молитовний дім. Такі тенденції залишалися до розпаду Австро-Угорщини 1918 р. та переходу Закарпаття під владу Чехословаччини, яка характеризувалася вже більшим впливом світського середовища на місцеву громаду.

Однією з найвідоміших будівель в Ужгороді є синагога (рис. 1).

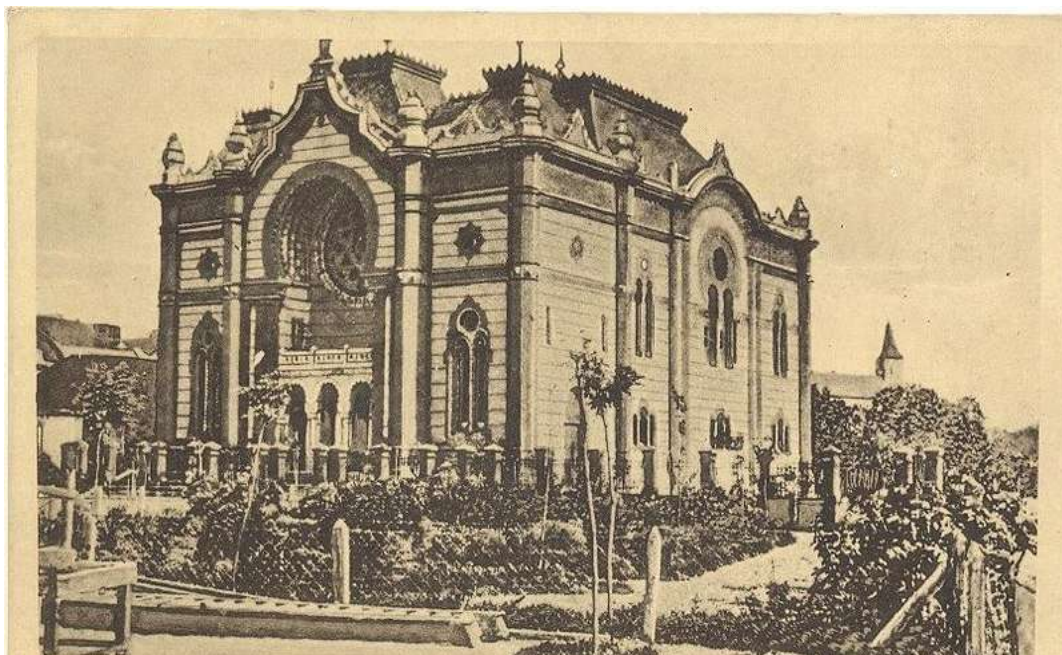

Рис. 1. Ужгородська синагога

Синагогу створено архітекторами Дюлою Паппом та Ференцем Саболчом, про що свідчать їхні розчерки, залишені на цоколі будівлі. За формою вона нагадує квадрат, проте добре вписаний у навколишній пейзаж. Будівлю характеризує проста форма, доповнена вишуканими декоративними елементами. Матеріали для її оздоблення привозили аж з Італії. Це була перша

залізобетонна споруда Ужгорода. Її збудовано у неомавританському стилі з використанням в якості зовнішнього покриття стін жовтої і червоної клінкерної цегли, що в поєднанні з багатством архітектурного оздоблення і красивим місцерозташуванням робить її однією з найбільш привабливих архітектурних пам'яток міста [5, с. 156].

Мавританських мотивів додавали глиняні

фігурні башти на даху та бляшані трикутнички за всією його довжиною. Увінчували споруду символічні скрижалі Заповіту (дві кам'яні плити, на яких, згідно з Біблією, були написані 10 Заповідей, що їх Бог передав Мойсею). Дах підтримують мавританського стилю підковоподібні й мереживні арки з мармуру. Щодо даху, то, за словами Томаша Бреннера (члена єврейської громади), він являв собою прозорий мозаїчний купол, через який освітлювався центральний зал будівлі. Складається дах із декількох різних за розмірами частин. За формою ці частини є плоскими, мають скати і світлові ліхтарі. Всього їх 5 – 2 великі позаду і 3 менші спереду. Верх будівлі прикрашають декоративні елементи з квітковим візерунком.

Интер'єр також можна вважати унікальним та неповторним. Розподілення внутрішнього простору будівлі планувалося згідно з релігійними вимогами. Оскільки синагога в перекладі з івриту означає «дім зібрань», усе в ній було підпорядковано потребам громади євреїв-ашкеназів, якій, власне, вона й належала. Хоча ззовні синагоги відрізняються одна від одної, в основі їхнього внутрішнього устрою лежить конструкція Храму, який, у свою чергу, повторює скінію (намет, похідний храм), побудовану євреями

в пустелі.

Офіційне відкриття синагоги відбулося 27 липня 1904 р., коли з молитовного дому на нинішній вулиці Волошина о 7-й ранку перенесли у новозведену синагогу священні книги Тори. Поруч було розташовано будинок равинату, який разом із синагогою перетворив прилеглу територію на центр ужгородського єврейства [5, с. 156].

Після майже поголовного винищення ужгородського єврейства 1944 р. стіни синагоги осиротіли, а 1947 р. будівлю було передано Міністерству культури і згодом перетворено на філармонію [5, с. 156].

Ще одним архітектурним символом міста є Кафедральний собор, розташований на нинішній вулиці Капітульній. У XVII ст. на цьому місці стояла хатка дяка Григорія та інші будівлі. Коли Іван Другет запросив у місто зі Словаччини єзуїтів (1640 р.), він виселив із цієї ділянки міщан і почав будівництво. Закладка Кафедрального Хресто-Воздвиженського собору відбулася ще 1640 р., проте сучасний вигляд він отримав у 1876-1877 рр. після перебудови, яка виконувалася за рахунок коштів, наданих Релігійним фондом [6, с. 403] (рис. 2).

Рис. 2. Кафедральний собор в Ужгороді

Радикальних змін собор зазнав за період Австро-Угорщини, коли єпископом був уже Іван Пастелій, який і став їх ініціатором. На початку XX ст. мистецька родзинка архітектури Закарпаття набула сучасного вигляду. Останні перебудови досить органічно поєдналися з найдавнішими

формами, адже несуть на собі ознаки необароко, адже навіть класицистичний портик своєю пишністю не руйнує загальної барокової виразності [3, с. 16].

За проектом архітектора Луки Фабрі змінили дві вежі на західному фасаді й додали портик із

чотирма іонічними колонами на високих цоколях - балюстрадах. Починаючи з другого поверху, обидві вежі стають восьмикутними, з активно виступаючими пілястрами, які фланкують високі, з півциркульним завершенням, вікна. Яруси розділені між собою масивними карнизами, особливо виразним є членування між третім і четвертим ярусами, останній з яких має шоломоподібне завершення. Третій ярус порізаний круглими вікнами, в яких вміщено циферблати годинників. За перебудовами кафедрального собору стежила вся громадськість міста. Наприклад, газета «Унг» за 1876 р. сповіщала, що спорудження однієї з веж уже завершено, і висловлювала надію на завершення того року і другої. Між вежами розташовано трикутний фронтончик із волотами [3, с. 15].

1903 р. за сприяння єпископа Юлія Фірцака було відремонтовано храм, перекрито дах, а також оновлено каплицю. Зокрема, змінили перекриття кутових веж резиденції з низьких, що формою нагадували півкулю, на значно вищі шоломоподібні, увінчані двораменними хрестами (з двома поперечинами). 1900 р. ліворуч від входу було влаштовано невелику каплицю з престолом та балдахіном над ним. На престолі вміщено олійне зображення покровительки Мукачівської єпархії – Богородиці Маріяповчанської. Різьблення для цієї каплиці виконано єпархіальним різьблярем Павлом Ковалінським, про що свідчить напис на одній із дощок, якими кріплено балдахіни [3, с. 16].

Як і в усьому Закарпатті, з'являлися численні нові сакральні споруди та реставрувалися старі в місті Мукачеві. Зокрема, на початку XVIII ст. було побудовано римо-католицьку церкву, але вона виявилася замалою для плебанії (двір священика католицької, реформатської чи греко-католицької церкви), яка на початку XX ст. налічувала 6923 вірники (в самому Мукачеві з них проживала 2751 особа). Церковна рада 1904 р. вирішила на місці старої церкви та цвинтаря на честь Святого Мартина, покровителя міста, побудувати нову. 7 серпня 1904 р. було освячено наріжний камінь та частина побудованих стін [9, с. 30].

Оскільки нова церква повинна була бути більшою порівняно зі старою, а навколо старої було поховано чимало померлих, їх довелося ексгумувати, а залишки було перепоховано до спільної могили під центральною дзвіницею, де тепер розташоване приміщення центрального входу храму. Було обладнано і склеп, у якому підготували 28 ніш-камер. 24 вересня було освячено церкву, де були присутні представники всіх конфесій міста, незважаючи на чини та імена [9, с. 30].

Склеп під новозбудованою церквою було відкрито 1906 р. Помісний урядовець Коффін Ернев за 1600 крон викупив одну нішу, в якій помістив останки сина й дочки. Там лежать також останки відомих у місті людей, зокрема й Т. Легоцького з дружиною, головного архідиякона Р. Лайоша, архідиякона Березької жупи К. Е. Яноша, директора тютюнової фабрики Г. Гуго, голови міста Я. Мерені [9, с. 30].

На території сучасного Виноградівського району розташовані незвичайні та цікаві сакральні споруди, які по праву вважають надбанням не тільки місцевого населення, але й населення всієї області. Унікальність міста Виноградова в тому, що на 500 метрах центральної вулиці розташовані релігійні споруди п'яти різних конфесій. Це є свідченням мирного співіснування представників багатьох національностей та релігійних конфесій (іудейська, православна, католицька, протестантська, францисканців).

В період Австро-Угорщини іудейське населення Угорчі отримало нове місце для моління – синагогу (рис. 3).

Її будівництво в Севлюші розпочалося за ініціативи рабина Клайна 1874 р. Спершу були лише приміщення, які зараз розміщені позаду головної споруди, а з часом з'явилася й велика синагога. Родині рабина належав великий двір і прилегла територія.

За радянських часів синагога втратила свій оригінальний архітектурний вигляд. Фігурні вікна стали прямокутними, їх заградували. Зникли декоративні елементи фасаду, було знищено фігурний дах. Проте вже зараз розпочалися реставраційні роботи, які проводяться за давнім зображенням, що збереглося на поштових листівках. На фасад знову повернуться складні ліпні елементи, фігурні карнизи. Будівля є прямокутною в плані. Вікна фільончасті. У центральному вікні – Зірка Давида, а на верхньому фігурному фронтоні – зображення Скрижалів Заповіту, обов'язкового елемента синагог.

Будівлі сакральної архітектури створювалися в цей період дуже активно, свідченням чого є численні пам'ятки, які збереглися до наших днів. Домінуючими, як і в усій Європі, залишалися стилі еkleктизму та романтизму, які так чи інакше спиралися на здобутки минулих періодів. Значний вплив на будівництво справив науково-технічний прогрес та поява нових будівельних матеріалів, що дало змогу спростити і прискорити процес, дозволяючи створити цінні культурні об'єкти не тільки того періоду, але й сучасності.

Рис. 3. Севлюська синагога

1. Висицька Т. Ф. Християнство на Закарпатті: документальне дослідження становлення та розвитку (XIV-XXI ст.) / Таміла Федорівна Висицька. – Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2012. – 676 с.
2. Данилець Ю. В. Православна церква на Закарпатті у першій половині XX ст. / Юрій Васильович Данилець. – Ужгород: Карпати, 2009. – 376 с.
3. Ключевський І. Ужгородський Кафедральний собор / Іван Ключевський. – Ужгород: Патент, 2012. – 24 с.
4. Кобаль Й. В. До історії національних меншин Австро-Угорщини (XIX - поч. XX ст.) / Йосип Васильович Кобаль. – Ужгород: Карпати-Гражда, 2001. – 89 с.
5. Кобаль Й. В. Ужгород відомий і невідомий / Йосип Васильович Кобаль. – Львів: Світ, 2003. – 196 с.
6. Коллар Т. Середньовічні церкви від Тиси до Карпат / Тібор Коллар. – Ніредьгаза: Color Pack, 2013. – 448 с.
7. Магочій П. Р. Євреї на Закарпатті: короткий історичний нарис / Павло Роберт Магочій. – Ужгород: Видавництво В. Падяка, 2005. – 27 с.
8. Павленко Г. В. Історія Мукачеве / Відп. ред. Г. В. Павленко. – Ужгород: Патент, 1998. – Т. I. – 264 с.
9. Пагирия В. В. Творці історії Мукачеве / В. В. Пагирия, Є. Т. Федів. – Ужгород: Патент, 2011 – 120 с.
10. Поп І. І. Мала історія русинів / Іван Іванович Поп – Ужгород: Попович Р. М., 2001. – 186 с.
11. Федака С. Д. Ужгород: роки і люди / Сергій Дмитрович Федака. – Ужгород: Ліра, 2013. – 248 с.

РЕЗЮМЕ

ОСОБЕННОСТИ САКРАЛЬНОЙ АРХИТЕКТУРЫ ЗАКАРПАТЬЯ КОНЦА XIX - НАЧАЛА XX ВЕКОВ

Горнецки В. В. (Виноградов)

В статье автор исследует основные предпосылки, которые влияли на создание сакральной архитектуры Закарпатья под властью Австро-Венгрии, стилевые веяния этого периода и влияние государственно-церковных отношений на духовную жизнь края. Цель данного исследования состоит в определении основных тенденций и закономерностей развития сакральной архитектуры с помощью обзора наиболее знаковых религиозных сооружений, созданных в этот период. Сооруженные в данный период храмы, несмотря на конфессию, которой они принадлежали, стали культурным достоянием региона, памятниками архитектуры, уникальными с точки зрения как внешнего вида, так и своего наполнения.

Ключевые слова: религия, храмы, сакральная архитектура, стили, конфессии.

SUMMARY

THE FEATURES OF SACRAL ARCHITECTURE OF TRANSCARPATHIA AT THE END OF XIX - THE BEGINNING OF XX CENTURIES

V. Gornetski (Vynogradiv)

Main preconditions having affected the development of sacral architecture in Transcarpathia under the reign of Austro-Hungarian Empire, stylistic trends of this period and the impact made by the state-church relations on the spiritual life in the region are the issues researched by the author in this scientific paper. The main trends and principles of the sacral architecture development by reviewing the most significant religious constructions are the research objectives. The churches built in this period have become the cultural assets of the region (regardless the confession they referred to) and the monuments of architecture being unique in content and form.

Key words: religion, churches, sacral architecture, styles, confessions.

УДК 94 (477.82-2)

ЛІТУРГІЧНА РЕФОРМА МИТРОПОЛИТА АНДРЕЯ ШЕПТИЦЬКОГО

Гентош Л. Р. (Львів)

У статті розглянуто діяльність митрополита Української греко-католицької церкви Андрея Шептицького (1901-1944) стосовно реформування обряду та літургії ГКЦ. А. Шептицький послідовно намагався очистити обряд ГКЦ від латинських нашарувань та актуалізувати візантійську традицію цієї церкви. В центрі уваги дослідження стоять заходи митрополита й дії Конгрегації для східної церкви Римської курії задля видання нових богослужбових книг.

Ключові слова: митрополит Андрей Шептицький, обряд, літургійна реформа, Конгрегація для східної церкви, богослужбні книги.

Митрополит Андрей Шептицький став визначним реформатором Української греко-католицької церкви. Його діяльність на митрополичому престолі змінила багато сторін життя ГКЦ та пристоювала Церкву до серйозних випробувань ХХ ст.

Метою цієї статті є висвітлити найважливішу частину реформаторської діяльності Шептицького, котрою є літургійна реформа. Слід мати на увазі, що, починаючи обрядову реформу, митрополит не мав чітко накресленого плану з переліком потрібних заходів. Він глибоко усвідомлював необхідність перегляду існуючого стану, уніформування обряду, його кодифікування та прагнув привнесення змін, що повертали би втрачені візантійські обрядові традиції. Багато його дій були ситуативними, часом спонтанними, залежними від дій інших єпископів і значною мірою дій та поглядів Римської курії в особі Конгрегації для східної церкви.

Саме митрополита Шептицького можемо вважати ініціатором та головним виконавцем літургійної реформи. Його ідеї і дії не тільки започаткували літургійну реформу, але й у дефінітивний спосіб підштовхнули Конгрегацію для східної церкви впритул зайнятися питанням літургійної реформи у ГКЦ. Для Шептицького реформування обряду ГКЦ було також найскладні-

шою і найбільш виснажливою справою його життя. Саме питання участі митрополита в обрядовому реформуванні ГКЦ є не до кінця вивченим. Найбільш повно проблему реформування обряду ГКЦ вивчав о. Петро Галадза [7], до питання літургійної діяльності митрополита Шептицького звертався о. Віктор Поспішил [10].

Отець П. Галадза у згаданій праці стверджує, що 1905 р. виступає свого роду переломним моментом. Саме тоді Шептицький вчинив перші конкретні кроки стосовно обрядових справ ГКЦ, він авторизував текст нового «Службника» та «Ізборника» Ставропігіону. Слід мати на увазі, що обидва тексти мали дуже багато латинських нашарувань і запозичень [7, с. 262-263]. Однак важливим було те, що новий Службник, видання і запровадження в практику якого схвалив і підтримав Шептицький, намагався запроваджувати однорідність, одностайність та покласти край досить значним відмінностям у практикуванні обряду, що існували серед греко-католицького кліру.

Поступово під впливом багатьох зовнішніх факторів і глибоких роздумів Шептицький приходить до думки про виняткову важливість і крайню необхідність обрядового реформування для ГКЦ в напрямку ґрунтовного очищення її обряду від латинських нашарувань та відродження